

GONDOLATOK CIVILIZÁCIÓRÓL, KULTÚRÁRÓL, KÖZÖSSÉGRŐL OSWALD SPENGLER ÉS KERTÉSZ IMRE NYOMÁN

BARCSI TAMÁS

I. SPENGLER ÉS KERTÉSZ ARISZTOKRATIKUS VILÁGSZEMLELETÉNEK, KONZERVATIVIZMUSÁNAK HASONLÓSÁGAI ÉS KÜLÖNBSÉGEI

Első pillantásra talán meglepőnek tűnhet, hogy Oswald Spengler és Kertész Imre neve együtt szerepel a címben, de valójában ebben semmi furcsa nincs, tekintve, hogy Kertész Imre olvasta *A Nyugat alkonyát*¹ (az sem elképzelhetetlen, hogy Spengler más írásait is), és viszonylag sok, a műben megfogalmazott gondolatokkal párhuzamba állítható megállapítást találhatunk Kertész esszéiben és naplóiban, illetve nyilvánvaló, hogy Kertész rokonszenvezett a politikai konzervativizmussal. Saját politikai meggyőződéséről – miután megállapítja, hogy az utolsó totalitárius birodalom összeomlása után a politikai fogalmak kiüresedtek, kaotikussá váltak –, Kertész a következőket írja: „zsidó vagyok, de alig ismerem a zsidó hagyományt, s távol áll tőlem a zsidó nacionalizmus; konzervatív meggyőződésűnek érzem magam, de politikailag a liberális oldalon állok; a demokrácia mellett teszem le a garast, noha nem hiszek az emberek egyenlőségében, vonakodom elfogadni a többségi elvet, és kifejezetten irtózom a tömegtől, a módtól, ahogyan a tömeget irányítják, kordában tartják és szórakoztatják, valamint a tömegben rejlő fenyegetéstől, mely alapján veszélyezteti a mindenkori kevesek magasabb eszmeiségét, ami az értékeket mindig is létrehozta.”²

Spengler is úgy vélte, hogy a „mindenkori kevesek” hozzák létre az értékeket, arisztokratikus világfelfogását mutatja egyrészt, hogy *A Nyugat alkonyában* a „metafizikai taktusként”, „kozmosz-nővénytyszerű életoldalként”, a „sors megérezett harmóniájaként” értett rassz főként a nemességben „jut kifejezésre”³, koncepciója szerint a kultúra időszakát akkor váltja fel a civilizáció korszaka, amikor a nemesség helyett a polgárság szerepe válik

¹ Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya* I-II. (Az I. kötetet fordította Juhász Anikó, Csejtei Dezső, a II. kötetet fordította Simon Ferenc, Noran Libro, Budapest, 2011.)

² Kertész Imre: *A boldogtalan 20. század*. In. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető Kiadó, Budapest, 2001. 26-27.

³ Nagy művében Spengler tehát nem a biológiai-antropológiai rasszfogalmat használja, és kifejezetten elutasítja a rasszizmust, a fajgyűlöletet (ami a metafizikai taktus megbicsaklásából fakad). *A Nyugat alkonya* II. 133., 195.

meghatározóvá, de az értékek hanyatlása a „negyedik rend”, a tömeg megjelenésével veszi igazán kezdetét. Továbbá a *Poroszság és szocializmus*ban egyfajta teljesítményalapú arisztokratikus szocializmust ír le ideális társadalmi berendezkedésként, amelyben mindenki az állam, az Egész, a közösség érdekeit szolgálja, és amely formailag monarchia, az uralkodó pedig az állam első szolgája.⁴ A *döntés éveiben* is a teljesítményalapú porosz államot tartja leginkább ideálisnak az adott civilizációs viszonyok között.⁵

Bár Kertész Spengler említett államelméletére nem reagál és íróként, esszéistaként a saját politikai filozófiai nézeteit sem fejt ki részletesen, de könyvei ismerői számára egyértelmű, hogy Kertésznek a Spengler által ideálisnak tartott berendezkedés nem lehet szimpatikus, hiszen az egyéni szabadság megőrzését mindennél fontosabbnak tekintette, Spengler porosz szocializmusában pedig a szabadság a szolgálat szabadságát jelenti elsősorban. Kertész szerint is problematikus a siker- és pénzcentrikusság, de azokat *a porosz értékeket sem fogadja el* – a feladat, a rang, az államért végzett hivatásként felfogott munka (az államban mindenki hivatalnokká válik) és a kötelesség –, amelyeket Spengler szembeállít az „angol” eszményekkel. Erre a kérdésre még visszatérek a III. részben. Ahogy Spengler, úgy Kertész sincs jó véleménnyel a tömegdemokráciáról, de mégis *megőrzendőnek tartja a demokratikus politikai rendszert*, nyilvánvalóan azért, mert az egyéni szabadságság tiszteletben tartása a demokratikus keretek között biztosítható leginkább. Spengler politikai gondolkodóként elveti a liberális demokráciákat, ugyanakkor történelemfilozófusként a demokráciát (1800 és 2000 között) szükségszerűnek tartja a civilizációs korszakban, amelyet szintén szükségszerűen a cezarizmus követ majd (2000 után), a 20. század diktatórikus tendenciái is ezt előlegezik meg.⁶ Persze ezen diktatórikus berendezkedések egy részére Spengler szimpátiával tekint, nem éppen a bolsevik rendszerre, de Mussolini erőnyeit kiemeli⁷, bár a fasizmusra is csak átmeneti jelenségként utal. A nemzetiszocialista mozgalommal és állammal, illetve Hitler sze-

⁴ Ez szemben áll az angol liberalizmussal éppúgy, mint a kommunizmussal. Vö. Oswald Spengler: *Poroszság és szocializmus*. In. Oswald Spengler: *Válságok árnyékában*. Fordították Csejtei Dezső, Juhász Anikó, Noran Libro, Budapest, 2013. 28–98.

⁵ Oswald Spengler: *A döntés éveiben – Németország és a világtörténelmi fejlődés*. In. Oswald Spengler: *Válságok árnyékában*. Fordították Csejtei Dezső, Juhász Anikó, Noran Libro, Budapest, 2013. 295–307.

⁶ Vö. i. m. 187–188.

⁷ „Mussolini nem pártvezér, jóllehet munkásvezér volt, hanem országának ura. ... Mussolini mindenekelőtt államférfi, jéghideg és szkeptikus, realista, diplomatikus. Valóban egyedül kormányoz. Mindent lát – ez a legkritikább képesség egy abszolút uralkodó esetében.” i. m. 295.

mélyével kapcsolatban komoly fenntartásai voltak.⁸ Kertész természetesen mind a bolsevik, mind a náci diktatúrát elutasítja, ugyanakkor a kétféle totalitarizmus eltéréseit is kiemeli. A kommunisták és a náciak is törvénysértést követtek el, semmibe vették az európai (a nyugati) civilizáció konszenzuálisan elfogadott morális normáit. Ez a törvény a felvilágosodás és az újkori forradalmak következményeképpen hozzátartozott a civilizáció „lényegét” megragadó elbeszélés szelleméhez, minden ezzel szembeni cselekedet, így a tevőleges antiszemitizmus is, botránynak számított. A náciizmus és a bolsevizmus különbsége abban áll Kertész szerint, hogy amíg a bolsevizmus (ideológiája szerint az elbeszélés szellemének beteljesítésére törekedve) a törvényt taktikai okok miatt törvénytelenül alkalmazta, addig a náciizmus kifejezetten szembeszállt az elbeszélés szellemével, és törvényen kívül helyezte a törvényt.⁹ Ugyanakkor mindkét totalitarizmus célja az „individuum eltiprása” volt, tehát az, hogy az ember ne a saját sorsát élje.¹⁰

II. SPENGLER ÉS KERTÉSZ KULTÚRÁRÓL, CIVILIZÁCIÓRÓL, A NYUGAT HANYATLÁSÁRÓL

A sors fogalma Spenglernél és Kertésznél is meghatározó fontosságú. Kertész ezt az önmeghatározás értelmében használja: a *sorstalanság* állapotában vagyunk akkor, ha „a ránk kirótt determinációnkat éljük végig valóságként” és nem a szabadságunkból adódó saját sorsunkat (amely a tragédia lehetőségét hordozza).¹¹ Spengler a kauzalitással szembeállított sors alatt valamiféle irracionális, *kozmosz életerőt* ért, amely meghatározza az adott kultúrát, a sorseszmet a mechanikusan gondolkodó civilizált nagyvárosi ember veszíti szem elől.¹² Közismert, hogy Spengler *A Nyugat alkonyában* nyolc, egymástól függetlenül létező kultúráról ír (de részletesebben csak a nyugati-fausti, az antik-apollóni, és az arab-mágikus kultúrával foglalkozik), amelyek abban az értelemben „egyidejűek”, hogy azonos törvényszerűségeknek alávetve jönnek létre, teljeseznek ki, öregednek el, hogy végül elpusztul-

⁸ De azért pl. független tanácsadóként szívesen segítette volna a náciakat hatalomra jutásukat követően, végül belső emigrációban halt meg 1936-ban. Spenglernek a nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyáról részletesen lásd: Csejtei Dezső – Juhász Anikó: *Oswald Spengler élete és filozófiája*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2009. 361-373., 388-397.

⁹ Kertész Imre: *Táborok maradványai*. In. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető Kiadó, Budapest, 2001. 45-59.

¹⁰ I. m. 52.

¹¹ Kertész Imre: *Gályanapló*. Magvető Kiadó, Budapest, 2001. 18-19.

¹² Vö. Csejtei – Juhász: i. m. 101.

janak. Spengler *civilizációnak* a beteljesedett, *megmerevedett kultúrát* nevezi: „Mikor eléri célját, s az eszme, a benső lehetőségek teljes gazdagsága beteljesül, s megvalósul a külsőben, akkor a kultúra hirtelen *megmerevedik*, elsorvad, vére megalvad, erői megtörnek – *civilizáció* lesz belőle.”¹³ *Nyugaton* – amely e teória szerint i. sz. 900 körül vette kezdetét – a 19. század elejétől már a civilizáció időszakában vagyunk. Kertész nem különbözteti meg írásaiban ilyen egyértelműen a kultúra és a civilizáció fogalmát, sokszor ezeket egymás szinonimáiként használja, de nézetei mégis közel vannak Spengler felfogásához: például egy helyen Kertész a *kultúrát* egy *nagyobb közösség univerzális kreativitásaként* definiálja, amely kreativitás kimerült Nyugaton, és ez lehetővé tette a nációk megjelenését.¹⁴

Számos olyan utalást találhatunk Kertész esszéiben és naplőbejegyzéseiben, amelyek egyértelműen magukon viselik Spengler hatását. A *Valaki más*-ban azt olvashatjuk: egy arctalan massa hőmpölyög „egy még mindig Európának nevezett múzeumban”, amelyben a művészeteknek, az irodalomnak már nincs sok jelentősége.¹⁵ Kertész ír továbbá az értelem és az élet ellentétéről¹⁶, az erő szerepéről¹⁷, illetve kifejezetten a nyugati kultúra hanyatlásáról¹⁸, és mindarról, ami ezzel együtt jár, így a személyiség, a tehetség, az (alkotó)erő kulturális jelentőségének csökkenéséről¹⁹, illetve a nagy művészet megszűnéséről.²⁰

Spengler elmélete alapján a nációk tevékenységét beleilleszthetjük a Nyugat hanyatlási folyamatába, hiszen mondhatjuk azt, hogy a nációk is továbbviszik, illetve átértelmezik (a civilizáció mindig átértelmez – állítja Spengler) a nyugati kultúrát létrehozó fausti lélek alapvető jellemzőit, így a határtalan tér meghódítására való törekvést, az erő, az akarat, a tett kultuszát, a nagy

¹³ A *Nyugat alkonya* I. 160. o

¹⁴ Kertész Imre: *Haza, otthon, ország*. In. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető Kiadó, Budapest, 2001. 100. Az így értett kultúra az ember törekvése arra, hogy jobb és tökéletesebb ember legyen.

¹⁵ Kertész Imre: *Valaki más*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997. 117.

¹⁶ *Gályanapló* 132.

¹⁷ *Gályanapló* 169., Kertész Imre: *A néző*. Magvető Kiadó, Budapest, 2016. 96.

¹⁸ *Gályanapló* 335., *Valaki más* 117., Kertész Imre: *A végső kocsmá*. Magvető Kiadó, Budapest, 2017. 43-44., 225, 312.

¹⁹ Pl. *A végső kocsmá* 95., 112, 124., 398., *A néző* 67.

²⁰ Pl. *Gályanapló* 237., 242., 317, *Valaki más* 107., 117., *A néző* 12-13., *A végső kocsmá* 63., 112., 128. 190., 294. Persze további bejegyzéseket is lehetne említeni, de a téma részletes kifejtésére ezen a helyen nincs mód. Kertész olykor közvetlenül hivatkozik Spenglerre, lásd: pl. *A végső kocsmá* 41. Kertész a *Gályanapló* egyik bejegyzésében (193.) bizonytalan abban, kinek a meglátása („talán Brandes?” – teszi fel a kérdést), hogy Tolsztoj Krisztust mond, de Marxra gondol. Ezt Spenglernél olvashatjuk. Vö. *A Nyugat alkonya* II. 232.

tevéleges emberek úrmorálját.²¹ Spengler koncepciójában a kultúra elképzelhetetlen eszmények nélkül, viszont „a kései civilizációkban a legmeggyőzőbbnek tűnő eszme sem más valójában, mint a tisztán zoológiai hatalmi kérdések álcázására szolgáló maszk.”²² Spengler nem érte meg a náci birodalom kiteljesedését, majd a bukását, és a holokausztot sem, de amit látott, egyre kevésbé tetszett neki, hiszen ő más keretek között gondolta el Németország civilizációs időszakát. A *Poroszág és szocializmus*ból is kiderül, hogy a civilizációs körülményeket különbözőképpen lehet kihasználni, többféle civilizációs államberendezkedés lehetséges (lásd Anglia és Poroszország szembeállítását). Spengler úgy vélte, hogy Hitlerék útja nem a kívánatos út, pl. a náci párt tömegmozgalmi jellege, romanticizmusa és nem utolsósorban primitív antiszemitizmusa miatt.²³

Kertész a náciokról írva egyaránt hangsúlyozza azt, hogy folytatói voltak egy kulturális hagyománynak, és hogy tevékenységüket egy adott civilizációs keretben fejtették ki²⁴, de az is, hogy a legalapvetőbb nyugati morális értékeket érvénytelenítették (lásd a már idézett megállapítást a törvény törvényen kívül helyezéséről), Kertész főként ilyen értelemben beszél a náci kultúra- és civilizációellenességéről.

III. A KÖZÖSSÉGISÉG JELENTŐSÉGE SPENGLERNÉL ÉS KERTÉSZNÉL

Kertész bizonytalan abban, hogy *a holokauszt után még beszélhetünk-e egyáltalán nyugati civilizációról*, vagy sem. Több értelmező rámutatott arra, hogy Kertész ellentmondásosan fogalmaz: olykor arról ír, hogy a *nyugati civilizáció* (illetve nyugati kultúrát is említ) *túlélte a holokausztot*, és mivel

²¹ A fausti kultúra összimbóluma a határtalan tér. Lásd: *A Nyugat alkonya* I. 253., 421., 463.

²² *A Nyugat alkonya* II. 62.

²³ Vö. Csejtei – Juhász: i. m. 367-370.

²⁴ Kertész a regényeiben ezt a *folytonosságot egyértelművé* teszi: a náci túlfokozott tekintélytisztelőt, a kapott parancs meg nem kérdőjelezését, a foglyok alkalmazkodását megalapozta a *tekintélyelvű apa-kultúra* (*Kaddis*), a koncentrációs táborok rendje a civilizáció során kialakult *felügyeleti technikák* alkalmazására épült (*Sorstalanság*, *Kaddis*), és persze a hatékony megoldásokra törekvő *modern ipari technika* tette lehetővé a halálgyárak (a gázkamrával kombinált krematóriumok) létrehozását is. A kirekesztés, a diszkrimináció az emberi méltóság tiszteletére épülő civilizációs morál érvényessége mellett is jelen volt számos vonatkozásban a nyugati társadalmakban (nők, kisebbségek, fogyatékkal élők, homoszexuálisok, stb.), a náci tehát *a kirekesztés kultúrájára* is alapozhattak, „a diszkrimináció totalitárius formája pedig a tömeggyilkosság” – állapítja meg Kertész *A Holocaust mint kultúra* című írásában. In. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. Magvető Kiadó, Budapest, 2001. i. m. 83-84.

Auschwitz e civilizációban jött létre, ezért elsősorban ennek keretein belül kell reagálni Auschwitzra, olykor pedig azt állítja: *Auschwitz elpusztította a nyugati kultúrát*, az európai értékeket, ezért azt egy új szellemi-erkölcsi időszámítás kezdetének kell tekintenünk. Bár Spengler úgy vélte, hogy a nyugati civilizáció hanyatlási folyamata még több száz évig eltarthat, vele vitatkozva akár tarthatjuk a holokausztot e civilizáció végpontjának is. Azonban nyilvánvaló, hogy Kertész is része annak a kultúrának, amit néhol folytathatatatlannak vél, Auschwitz traumáját megragadni próbáló alkotásai sok tekintetben illeszkednek a nyugati kulturális hagyományba (Nietzsche, Thomas Mann, Kafka, Camus és még sok más európai alkotó hatása kimutatható a művein). Ő maga is elismeri egyik beszédében, hogy a német kultúra meghatározó befolyással volt rá, és így „a borzalmat, amit Németország zúdított a világra, ötven évvel később némileg a német kultúra eszközeivel formáltam meg és adtam vissza művészetként a németeknek.”²⁵ Kertész paradox kijelentései kapcsán mondhatjuk azt, hogy a helyzetünk valóban paradox: a nyugati civilizáción belül élünk, de már nem tudjuk már biztosan, hogy mit is jelent ez, hirdetjük az emberi élet és méltóság tiszteletét, a szabadság és a jogegyenlőség fontosságát, de az ezeket veszélyeztető, vagy akár bizonyos vonatkozásokban napjainkban is megkérdőjelező tényezőket nem vesszük eléggé komolyan, így az Auschwitzot követő civilizáció meghatározhatatlan, a tradicionális nyugati értékekre hivatkozó, de *biztos szellemi-erkölcsi értékek nélküli civilizáció* (ha nem csak a Nyugatot nézzük, akkor még inkább látszik, hogy a II. világháború után az alapvető emberi jogokat biztosító nemzetközi egyezmények, szervezetek ellenére sem beszélhetünk valódi morális megújulásról, a holokausztot „világélménynek”²⁶ tekinthetjük, de sajnos 1945 után is számos népiirtás volt szerte a világban).

Spengler nagy művében szükségszerűnek tekinti a Nyugat hanyatlását, a lélektelen tömegtársadalmak létét, Kertész világfelfogása pedig meglehetősen pesszimista, azonban mindketten megfogalmazznak olyan nézeteket is, amelyek alapján nyilvánvaló, hogy mégis látnak valamiféle lehetőséget az adott helyzetben *egy jobb együttélési rend* létrehozására. Ez mindkettőjüknél a *közösségiség megerősítésével* van kapcsolatban, de ennek értelmezésében már gyökeresen eltér a felfogásuk. Már szó volt róla, hogy Spengler egy olyan *közösségi állam* ideális voltát fogalmazta meg, amely a porosz értékekre épül, és amelyben mindenki az állam, így a közösség szolgájának tekinti magát. Tehát a közösség megszerveződése állami keretekben történhet meg.

²⁵ Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. In. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető Kiadó, Budapest, 2001. 294. Kertész szellemi elődeiről lásd még: *A néző* 212.

²⁶ *Hosszú, sötét árnyék*. In. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető Kiadó, Budapest, 2001. 67.

Persze egy ilyen állam sem tudja megakadályozni a hanyatlást. A *Nyugat alkonya* történelemképe szerint a nemzetek előbb-utóbb formátlan népeségé hullanak szét, amit egy primitív-despotikus jellegű birodalom és az élén álló cézár tart össze (ez nyilván nem lehet azonos a porosz értékrendű monarchiával), majd végül (2200 után) ez is szétesik, és lassan beszívárognak az ősemberi állapotok a civilizált életvitelbe. A Spengler által ideálisnak tartott állam a 20. században nem valósult meg, mint ahogy most sem vagyunk a cezárizmus időszakában. Persze arra is utalhatunk, hogy Spengler bizonyos „jóslatai” igaznak bizonyultak: a „második vallásosság” irányába mutató jelenségek, a magas művészetek és a filozófia jelentőségének csökkenése, a pénzközpontúság, a gyakorlati gondolkodási tevékenység feszültségének feloldása a szórakozással mint „tudatos hülyüléssel”, illetve a sport és a szexualitás másfajta feszültségével²⁷, és még folytathatnánk. Ezek már Spengler korában is megfigyelhető tendenciák voltak, amelyek azóta még meghatározóbbá váltak.

Kertész számára a porosz közösségi állam semmiképpen nem lehet megoldás, hiszen nyilvánvalóvá tette, főként a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regényében, hogy a poroszos értékeken alapuló ún. apakultúra nagyon is hozzájárult a holokauszt megvalósulásához. A *Kaddis* elbeszélőjének Auschwitz azon erények túlhajításának tűnt, amelyre kora gyerekkorától nevelték.²⁸ A neveléssel kezdődik B. „megtöretése”, a félelmen alapuló tekintélyuralomhoz, az „apakultúrához” való hozzáigazítása, amelyben az önkitejesítésre törekvés, az egyén önmagához való hűsége bűnnek, az apafigurának való önmegtágadással járó feltétlen engedelmesség viszont erénynek számít.²⁹ A nevelőintézet, mint „apahelyettesítő apaintézmény” vezetője, a Diri, vagy a saját apja, feltétlen hatalmat gyakorolnak a rájuk bízottak felett, de ők is próbálnak megfelelni a felettük álló apafiguráknak, így pl. a „mindenkori magyarországi apazurpátornak”, vagy Istennek, „mint felmagasztalt apának”.³⁰ Ez az általuk is közvetített kultúra pusztítja el aztán az igazgatót (aki Auschwitzban égett el) és B. apját is. B. nyilvánvalóvá teszi az intézeti rend és Auschwitz rendje közötti párhuzamokat. A nevelőintézetben merev hierarchia érvényesült (Diri, nevelőtanárok, seniorok, juniorok)

²⁷ A „tudatos hülyülésről” lásd: *A Nyugat alkonya* II. 123.

²⁸ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető, Budapest, 2002. 155.

²⁹ I. m. 131-132. Az uralom és a rémuralom azonosságának gondolatát Thomas Bernhardtól veszi Kertész. Erre a bűntudatot keltő apakultúrára készítette fel B-t a nevelőintézet, majd apjának „melegszívű rémuralma”. i. m. 151-152.

³⁰ I. m. 142., 155.

és a tanulókat *megszámozták* („más helyeken más számokat nyertem”).³¹ A rendbontó fiú megbüntetése, mint „*nyilvános kasztrálás*” a haláltáborok nyilvános akasztásait is eszünkbe juttathatja (illetve a szabálysértőket leplezni kívánó diri úgy rángatja a kilincset, mint a Gestapo), a szombat délutáni *rapport* (az egyéniséget megtörő eljárás során az is megalázva érezte magát, akit éppen megdicsértek), pedig B. szerint olyan volt „mint egy auschwitzi appel”.³² B-ből az intézeti lét lélekölő miliője fizikai tüneteket vált ki (gyomorszorítás, fejfájás), amelyek szintén megelőlegezik a koncentrációs táborok jóval komolyabb viszontagságait.³³

Kertész szerint a holokausztra a legtöbben úgy tekintenek, mint a közvetlenül érintettek ügyére, amelyhez a most élőknek már nincs közük³⁴, pedig ahhoz, hogy Auschwitz ne ismétlődhessen meg, *a holokausztnak kultúrává* kellene válnia. Az író azonban nem fejt ki, hogy ez mit is jelent pontosan. Itt Kertész mintha német felfogás szerint megkülönböztetné a civilizációt (amely valamilyen „különdlegességet” jelent, technikát, tudományt, illem-szabályokat) és a kultúrát (művészet, vallás, filozófia, Kant szerint a moralitás eszméje is a kultúrához tartozik)³⁵ és arra utalna, hogy a kultúrának kellene átalakítania a civilizációt (ez Spengler elmélete szerint lehetetlen, de Thomas Mann-nál és más szerzőknél találhatunk hasonló gondolatokat), vagy szükséges volna kulturális alapokon létrehozni egy új civilizációt. A holokauszt mint kultúra, ha jól értem, egy, *a holokauszt tapasztalatára alapozott morális közösséget* jelent, amely értelemszerűen államhoz nem kötött közösség, egyrészt mert állami, nemzeti hovatartozás nélkül lehet munkálkodni azoknak a tényezőknek a kiküszöböléséért, amelyek egy holokauszthoz hasonló civilizációs kudarc bekövetkeztét vetíthetik előre, másrészt mert az állam alatti mikroközösségek megerősítését is magában foglalja, Kertész utal az életet a hatalomtól függetlenül is megszervező, „a magánéletünk gyökereiig hatoló szolidaritás” fontosságára.³⁶

Amennyiben igazat adunk Kertésznek, kiüresedett civilizációnk szellemi és erkölcsi újraformálásának feltételét az jelenti, ha felismerjük a holokausztal való érdemi szembenézés fontosságát. Naivitás lenne ugyanakkor azt feltételezni, hogy egyszer csak bekövetkezik egy ilyen általános felismerés (Kertész is szkeptikus volt a holokauszt kultúrává válásának lehetőségével, a

³¹ I. m. 136.

³² I. m. 146-150.

³³ I. m. 138-139.

³⁴ *A boldogtalan 20. század 14.*, *A száműzött nyelv* 282-283.

³⁵ A kultúra és a civilizáció értelmezéstörténetéről (német nyelvterületen) lásd: Csejtei – Juhász: i.m. 137-145.

³⁶ *A boldogtalan 20. század 42.*, *Haza, otthon, ország* 109.

civilizációs megújulással kapcsolatban). Egy új civilizációs rend megalapozása helyett inkább csak arra van esély, hogy a civilizációnkon belül már létező, az újabb civilizációs kudarcok elkerülését céljuknak tartó kulturális törekvéseket kiterjesszük. E *civilizációs kudarcok ellen ható kultúra* képviselői (civil szervezetek aktivistái, bizonyos politikusok, tudósok, művészek, újságírók stb.) feltárják a nyugati civilizációban (illetőleg globalizált világunkban) rejlő romboló tendenciákat, *az együttélés morális alapjait fenyegető veszélyeket*, és ezek kiküszöböléséhez nyújtanak segítséget. E kultúra legfontosabb részét alkothatja a legnagyobb (nyugati) civilizációs kudarcról való *tanúságtétel kultúrája, a holokaustt mint kultúra*, amely újabb és újabb generációkat emlékeztet Auschwitzra. E kultúrának egyszerre kell *továbbvinnie* a nyugati erkölcsi-szellemi tradíció azon vívmányait, amelyek ellenében jött létre Auschwitz, illetve e traumából nyert tapasztalatok alapján *feltárnia* és *korrigálnia* azokat a civilizációs sajátosságokat, köztük a veszélyes új jelenségeket, amelyek akár elvezethetnek egy újabb Auschwitzhoz.³⁷ Kertész gondolatai alapján tehát azt mondhatjuk, hogy olyan civilizáció megvalósítására kell törekednünk, ahol a szolidaritásnak fontos szerepe van, amelyben az egyéni önkiteljesítés hátráltató tényezőit minimalizálni próbálják, amellett, hogy az elfogadott morális normák valóban érvényesülnek, illetve e normák tisztázását, az alapvető viselkedési határok mibenlétének vizsgálatát elvégző morális diskurzusok újra és újra lefolytathatók, de a jó élet kérdéseit tárgyaló etikai diskurzusok is folyamatosak. Persze, a spenglerianusok szerint bármit is teszünk, úgysem állíthatjuk meg a nyugati civilizáció pusztulását. Ha viszont a spengleri történelemfelfogást nem tartjuk meg-alapozottnak és nem hiszünk civilizációnk feltartóztathatatlan hanyatlásában, a huszadik század alapvető tanulsága, a civilizációs morális rend törékenységének tapasztalata éppen cselekvésre sarkallhat bennünket, arra, hogy lehetőségeinkhez mérten egy újabb civilizációs kudarc elkerülésének érdekében munkálkodjunk.

³⁷ Kertész *A néző* egyik feljegyzésében így fogalmaz: „az egész európai műveltséganyag, Szókratészról Kafkáig és Aquinói Tamástól Heideggerig mit sem ér a Holocaust füstárnyéka nélkül, mert *ma* ez tartja életben a, mit is?, mondjuk, röviden, a Törvényt.” *A néző* 55. A fenti szemlélet alapján azonban nem kell minden nyugati kulturális jelenséget átértelmezni Auschwitz tapasztalata alapján.